

zčásti výsledkem styku s lidmi zastávajícími různé světonázory a respektu vůči nim. Obrazem této různorodosti je nyní velkoměsto, stejně jako maloměsto bylo dříve obrazem jednodlosti. Narůstající poznatky o kulturách světa přispěly také k pozvolnému uvědomění, že i naše názory jsou ve své podstatě podmíněné. Studentům jsou ve školách prostřednictvím přírodovědných, společenskovedních a humanitních metod vytváření světa nabízeny různé modely pro popis jejich existence. Je stále těžší si představit, že by měl kterýkoli z modelů privilegovaný, všeobecně platný status.

Získáváme schopnost rychle nahrazovat jeden rámec druhým a náš neměnný svět začíná být tvárnější. Zdánlivá ztráta všeobecné platnosti se stala příležitostí pro nový druh pluralismu. To neznamená, že by rozdílná optická zaostření poskytovala nepravdivé obrazy (i když o některých to podle empirických kritérií můžeme tvrdit), spíše mohou být vnímána jako alternativy. Takto se samy interpretační rámce, ony optické aparáty, kterými zaměřujeme právě tyto, a ne jiné stránky světa, stávají nezbytným a důležitým předmětem studia. Rozdíly mezi obory například spočívají v jejich rozdílném optickém zaměření.

Měřítka vytváří jev

Vědomí toho, že existuje mnoho interpretačních optik, je výchozím bodem pro další důležitý princip. Mezi tím, jak se díváme na svět, a tím, co vidíme, existuje těsný vztah. Axiom říká: „Měřítka vytváří jev.“³ Dívat se mikroskopem znamená zabývat se určitými údaji, a jiné ponechat stranou. Totéž bude platit, budeme-li se na svět dívat skrze postavy Shakespeareových her. Náš „nástroj“ určí objekty, které budeme zkoumat, určí náš svět. Rámce našeho nazírání jsou vytvářeny tak, aby nalézaly galaxie, nebo mikroorganismy, aby měřily intenzitu barev, nebo zvuků, aby zaznamenaly psychologické, nebo geografické údaje, ale málokdy obojí současně. Změníme-li optiku, změníme zkoumaný předmět. Fyzikové vědí, že světlo lze interpretovat buď jako vlny, nebo jako částice v závislosti na typu přístroje, který použijeme k pozorování.

Když začneme uvažovat o náboženství, má výše uvedené zjištění dalekosáhlé důsledky.

Teorie fungují jako komplexní pojmové optiky nebo měřítka. Ukazují nám, jak se máme dívat na svět z určitého úhlu a kde máme hledat „fakta“. Ještě širší rámce se označují jako paradigmaty – základní modely či premi-

3 Formulaci, jejímž autorem je údajně přírodovědec Henri Poincaré (1854-1912), často cituje současný historik náboženství Mircea Eliade.

sy, podle kterých interpretujeme svět a formulujeme své teorie.⁴ Paradigmaty jsou systémy toho, co zakládá „poznání“ určité kultury. Mohou se změnit jako při posunu od newtonovské fyziky k fyzice kvantové, od biblického světonázoru k světonázoru sekulárnímu. Nejen vědecké, ale i náboženské pohledy na svět jsou paradigmaty vytvářejícími spojnice a naplňujícími významem určité kategorie („Bůh“, „protony“), které by v jiných modelech byly bezcenné nebo by v nich neexistovaly. Právě díky tomuto pojetí ani samotná věda není systémem privilegovaných údajů o skutečnosti, který by poskytoval zvláštní základ všem ostatním formám poznání, nýbrž jedním z mnoha jazyků, kterými lidé pořádají fakta a uchopují svět. Jak si povšiml jeden badatel – kvarky ve fyzice i bohové v Homérovi mají společný základ v lidské schopnosti kategorizovat skutečnost.⁵

Náboženství

Samotné slovo *náboženství* funguje jako interpretační normující optika. Rozdílné definice vytvářejí rozdílné soubory údajů a různá ohniska zájmu. *Náboženství* není nezávislým samostatným předmětem zkoumání, na který by se mohl každý jen tak podívat. Je to *termín*, který si jeho uživatel zvolí pro označení určitého druhu jevů. Pokud považujeme náboženství za sociální jev, zaměříme se právě na tento jeho rys. Jestliže je podle nás podstatou náboženství dobročinnost nebo uctívání Boha, budeme zkoumat jinou skupinu údajů.

Termín *náboženství* (anglicky *religion*) byl v dějinách západní kultury používán různě.⁶ Pochází z latinského *religio*, což v pozdní antice znamena-

4 K široké diskusi o používání termínu paradigma v religionistice, o jeho vztahu k náboženské imaginaci a užití ve vědě viz Garrett Green, *Imagining God: Theology and the Religious Imagination*, San Francisco: Harper and Row 1989. „Funkci náboženské imaginace,“ píše Green, „je říci nám, jaký je svět“, v nejširším a v nejvlastnějším slova smyslu“ (s. 79). Stále užitečnou práci představuje Ian G. Barbour, *Myths, Models and Paradigms: A Comparative Study in Science and Religion*, New York: Harper and Row 1974. Dále viz např. Thomas L. Haskell, *Objectivity Is Not Neutrality: Explanatory Schemes in History*, Baltimore: The John Hopkins University Press 1998; instruktivní práce zabývající se myšlenkou, že každý popis je založen na teorii.

5 „Člověk slyší exaktní vědce, tak jako já na nedávné poradě Smithsonova institutu, jak mezi řeči samozřejmě tvrdí, že fyzikální kvarky a Homérovi bohové mají stejný epistemologický základ.“ George A. Lindbeck, „The Church's Mission to a Postmodern Culture“, in: Frederic B. Burnham (ed.), *Postmodern Theology: Christian Faith in Pluralist World*, San Francisco: Harper and Row 1989, 51.

6 Velmi užitečné dějiny termínu poskytuje Wilfred Cantwell Smith, *The Meaning and End of Religion: A New Approach to the Religious Traditions of Mankind*, New York: Macmillan 1963, 2. kap. Můj přehled se opírá právě o tuto Smithovu práci. K moderním dějinám termínu náboženství viz též Jonathan Z. Smith, „Religion, Religions, Religious“, in: Mark C. Taylor (ed.), *Critical Terms for Religious Studies*, Chicago: University of Chicago Press 1998, 269-284.

lo „posvátná úcta“ nebo „zbožnost“. Už tehdy se vedly debaty o tom, co by mělo být pravou náplní slova *religio*. Později si tento termín přivlastnilo křesťanství a právě *religio* vidělo v uctívání křesťanského Boha. Vnitrokřesťanské koncepční spory vyvrcholily během reformace. Mělo by *religio* být totožné s účastí na katolických svátostech, nebo by mělo být spojováno s protestantskou niternou vírou?

V sedmnáctém století se objevily první knihy o „náboženstvích světa“. Slovo *náboženství* začalo označovat všechny tehdy známé světové systémy víry v nadpřirozeno. Později, v devatenáctém století, začaly různé filozofické směry interpretovat náboženství jako zvláštní, unikátní oblast kultury a zkušenosti, vedle umění, politiky a dalších symbolických systémů lidstva. Se vši vážností začalo moderní hledání podstaty náboženství. Slovo *náboženství* tehdy přestalo být označením pro „pravou zbožnost“ v pozdně antickém smyslu. Stalo se termínem s neomezeným použitím (jako například *umění*), který každý interpret naplňuje vlastním významem.

Význam slova náboženství začal být velmi nejednoznačný – jedno slovo, které stejně zní a stejně se píše, ale díky mnoha odlišným významům je nesmírně flexibilní. Neexistuje žádná jeho všeobecně uznávaná definice. To by mělo vzbudit naši pozornost, stejně jako skutečnost, že jiné kultury výraz odpovídající obecnému pojmu *náboženství*, používanému v západní kultuře, neznají. Které údaje pak mají a které nemají být pokládány za „náboženské“? A kdo o tom má rozhodovat?

Obecně rozšířená užití výrazu *náboženství* bývají zatížena pozitivním, nebo negativním soudem. Lidé jím označují buď své vlastní náboženství, nebo náboženství, které odmítají. Náboženství znamená „chodit do kostela“, „věřit v Korán“, „modlit se růžencem“, „milovat bližního svého“ nebo dokonce „životní styl“. Může také znamenat „společenské divadlo“, „tahání peněz“, „fanatismus“ nebo „vymývání mozků“. Je to „uctívání pravého Boha“ i „emocionální berlička“. Právě tak termín *interpretace náboženství* může být automaticky okamžitě spojován s interními záležitostmi určitého náboženství, jako například názor církve na potrat nebo problém košer domácnosti, a jeho význam bývá v běžné řeči určen kontextem, jímž jsou také dány asociace spojené s tímto pojmem.

Oproti tomu religionistika,⁷ dnes již zavedená akademická disciplína, odkryla zarážející rozdíly, které vyplývají z rozmanitosti historických kultur a rozličnosti forem náboženského projevu uvnitř jednotlivých tradic a vzpírají se snaze o definování náboženství. Existují dokonce náboženství,

7 Viz též William E. Paden, *Religious Worlds: The Comparative Study of Religion*, Boston: Beacon Press 1994.

jako některé formy buddhismu, která nejsou spojena s žádnou představou boha. Nabízí se závěr, že existuje tolik verzí religiozity, kolik je náboženských kultur. Náboženství může mít podobu morálky, ale také extáze, uctívání, ale i probuzení, podobu života v souladu se zemí, ale také vykoupení z hříšného světa. I na základě interkulturního historického bádání je těžké činit obecné závěry o tom, co „je“ náboženství, nehledě na filozofické a náboženské hodnotící soudy o tom, čím by „mělo být“. Později uvidíme, do jaké míry se podílí na vytváření soudů i samotné interkulturní studium náboženství.

Sestavování světa

Dříve než se začneme zabývat interpretací náboženství, bylo by vhodné se širěji zamyslet nad obecnou rolí interpretace jakékoli zkušenosti. O veškerém vnímání můžeme například říci, že má interpretační rozměr vytvářející určitý rámeček.

Veškerá zkušenost světa je ovlivněna procesem výběru. Každý organismus díky tomu, že čte své okolí jistým způsobem, na některé podněty reaguje, na jiné ne, a zažívá svět prostřednictvím určitého schématu. Způsoby a smyslové prostředky, kterými se žíví tvorové zmocňují svého životního prostředí, jsou stejnými médii, kterými se k nim toto prostředí – „svět“ – vrací. Svět je plný objektů, které nevidíme, buď nás nezajímají, nebo k jejich vnímání nejsme vybaveni. Vidíme jen to, co se nás týká, pro co máme nějakou kategorii. Jeden historik umění to vyjádřil slovy: „vidíme jen to, na co se díváme“.⁸ Různé druhy živočichů vnímají odlišně a reagují na rozdílné objekty, obzvláště na ty, které jsou důležité pro jejich přežití. Vlastní zájem jedince a druhu tak určuje, jak je svět na základě prožitku sestavován i co je ignorováno. Jestliže nějaká věc není jedlá, nemá vztah k reprodukci či teritoriu (ať konkrétně či abstraktně) nebo nevzbuzuje strach, nemusí vůbec existovat.

Svět je vždy sestavován pomocí procesu interpretace. Neexistuje žádné životní prostředí, které by nebylo nějak prostředkováno, žádné oko není naprosto nezaujaté.⁹ Ať smyslově či pojmově, ať ve fyzickém nebo myšlenkovém světě, existovat vždy znamená volit a tvořit své životní prostředí, vybírat z množství potenciálního materiálu jenom ty věci, které jedinec

8 John Berger, *Ways of Seeing*, New York: Viking Press 1973, 8.

9 Nelson Goodman výstižně konstatuje: „Oko se vždy dívá pohledem starce, je posedlé svou minulostí a starým i čerstvým našeptáváním ucha, nosu, jazyka, prstů, srdce a mozku. Nepracuje jako samostatný nástroj, ale jako poslušná součást komplexního a rozmarného

potřebuje a které ho zajímají. Pes, jenž vnímá svět čichem, bude „číst“ události na procházce jinak než jeho vizuálně orientovaný pán. Na stejné cestě projdou různými světy. Z toho plyne, že *prostředí* a tím pádem i *svět* jsou vysoce relativní pojmy. Jsou výsledkem výběru.

Jazyk je primárním médiem, skrze které lidé prožívají svět.¹⁰ Jazykem svět pojmenováváme a ze světa pak vidíme jen to, čemu jsme dali jméno. Jazyky se skutečně podobají místu, kde žijeme, každá kultura promítá svou hodnotovou orientaci do své slovní zásoby. Vnímání času, prostoru, přírody a lidských vztahů je důvěrně propojeno s konkrétní terminologií. I v rámci jedné kultury existují různé druhy specializovaných jazyků, například věda, náboženství, umění. Každý jako matrice formuje svět zcela jinak.

Rozdíl mezi světem zprostředkovaným vědou a světem, který k nám přichází prostřednictvím poezie a hudby, spočívá v rozdílech mezi použitými médii. Svět vzniká kolem našich symbolů, ať už jsou to neosobní vědecké pojmy, básnické metafory, náboženské obrazy, hudební motivy nebo taneční pohyby. Vše, co leží vně těchto prostředí a mimo námi vytvořené pojmy (ať už se jedná o elektrony, duchy, viry nebo demony), uniká naší pozornosti a to, co vyvstává v ohnisku našeho zaměření, se stává tím, co „prostě je“.

Tento pluralistický, ekologický obraz *světa* představuje proměnlivý interpretační model. Liší se od pojetí, které předpokládá, že svět přesně odpovídá tomu, co je zobrazeno pouze jedním rámcem, například rámcem biologie, chemie, fyziky, monoteismu, marxismu nebo buddhismu. Podoby světa závisejí na jednotlivých jazycích. Chemie vidí svět jako kombinaci chemických prvků, podle fyziky je složen z atomů a energie. Náboženství předpokládá existenci lidského vědomí jako součásti světa, v němž morální a duchovní činy ovlivňují běh života. Jazyky vědy a náboženství pak nejsou jen protikladná zobrazení, jsou to orgány různých světů, které tím pádem nabízejí jiný prožitek prostředí, stejně jako elektronické zařízení „vidí“ předměty jinak než Shakespeare.

organismu. Nejen to, jak se dívá, ale i to, co vidí, je ovlivněno potřebami a předsudky. Oko vybírá, odmítá, třídí, rozlišuje, spojuje, klasifikuje, analyzuje a sestavuje. Neodráží obraz jako zrcadlo, ale vybírá ho a tvoří. A to, co vybere a vytvoří, nevidí čisté, jako položky bez přívlastků, ale jako věci, jako jídlo, lidi, nepřátele, hvězdy nebo zbraně. Nic nevidíme prostě a nic není holé.“ Cit. dle *Languages of Arts: An Approach to a Theory of Symbols*, Indianapolis: Bobbs-Merrill Co. 1968, 7-8. K zajímavému, systematickému užítí toho, že všechny běžné interaktivní situace jsou výsledkem „vytváření referenčních rámců (*framing*)“, viz Erving Goffman, *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*, Boston: Northeastern University Press 1986.

10 Antropologické zpracování tohoto hlediska viz John B. Carroll (ed.), *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*, Cambridge: MIT Press 1964. K myšlence, že jazyk není ozdobou, ale formou vnímání a konání, viz též George Lakoff – Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press 1980.

Týž člověk může svět podle situace vnímat vědecky, nábožensky i básnicky, aniž by cítil, že se tyto pohledy vzájemně vylučují, stejně jako může mluvit různými jazyky, aniž by si protirečil. Může nás zajímat vodík nebo můžeme ve světě hledat krásu či božství. Ale optika božství nám neodhalí chemickou tabulku prvků a elektronový mikroskop není schopen vytvořit morální systém. Navíc se jednotlivá náboženství liší i mezi sebou. Jestliže křesťanští teologové kolem sebe vidí znamení stvořitelské a osvobozující aktivity nejvyšší bytosti, buddhisté vnímají nekonečné proměny vědomí a překážky na cestě k jeho probuzení. I běžné způsoby prožívání třídí život pomocí nesouvislých, různorodých médií, jako jsou spánek, sny, sport, hra, obřad, hudba, divadlo, humor a smích, láska a sexualita, práce a dřina, konflikt a mír.

Interpretace není jen oblastí nevědeckých „názorů“, jakoby protikladných vědeckým faktům, ani pouhou akademickou zálibou pro vyvolené, je to překlad toho, co vidíme, do významových rámců, a tím součást přirozeného procesu uvažování o světě, součást samotného jazyka. Pokaždé, když promluvíme, se stáváme tvůrci. Pokaždé, když mluvíme o významu, měníme vzhled světa. A s vědomím toho, jak se vytváří význam, se můžeme začít zabývat zvláštní povahou interpretace jakožto lidské činnosti.

Formy a účely interpretace

Slovo *interpretovat* v nejběžnějším smyslu znamená vyložit význam něčeho, co by jinak zůstalo nejasné.¹¹ Předmětem interpretace může být slovo, text nebo skutek. Může to být historické období nebo gesto. Ale co to znamená vyložit význam? Proč vůbec ve sféře kultury lidé interpretují?

Kultury vytvořily nespočet specifických systémů interpretace světa. Viděli jsme, že těmito systémy jsou samy jazyky a že veškerá věda, mytologie a filozofie pracují jako specializované jazyky. Existuje mnoho způ-

11 Slovo *interpretace* pochází z latiny, kde *interpret* znamenalo „zprostředkovatel mezi dvěma stranami, vyjednávač, jednatel, vykladač“. Předpona *inter-* znamená samozřejmě „mezi“; ale ohledně *pres* existují určité nejasnosti. Někteří odkazují k výrazu *pretium*, „hodnota, cena“, jiní (*The Oxford English Dictionary*) k sanskrtskému kořenu *prath-*, „šifit se“. Studium interpretace, které je známé jako hermeneutika (odvozeno z řeckého slovesa *hermeneuein*, „vysvětlovat“), nyní vytváří široký, nezářadka interdisciplinární obor. Obecná charakteristika viz Richard E. Palmer, *Hermeneutics: Interpretation Theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger and Gadamer*, Evanston: Northwestern University Press 1969. Dobrý soubor základních textů poskytuje David E. Klemm (ed.), *Hermeneutical Inquiry I-II*, Atlanta: Scholars Press 1986. Kořen řeckého slova *hermeneutika* má etymologickou souvislost s bohem Hermem, který je poslem zpráv od bohů a tím, kdo překračuje hranice, je bohem výmluvnosti a vládne určitým formám lidového věštění. V křesťanství je *hermeneutika* teologickou disciplínou, která se zabývá principy biblické exegese.

sobů jak přeložit viditelná data do oblasti smyslu a významu. Týká se to všech stránek života, od automobilů přes vojenské záležitosti, zdraví, posvátné texty až po elektroniku. Když se objeví nějaké pochybnosti, zavoláme odborníky, kteří umějí určitý soubor údajů „přečíst“. Každé náboženství, stejně jako každý vědní obor, učí vlastnímu způsobu zkoumání světa. Interpretace je tedy čtení určitých údajů určitým způsobem. Je jasné, že různým předmětům jsou přizpůsobeny rozdílné druhy interpretace.

Interpretace může být jednoduchá nebo komplexní. Na jedné úrovni je to záležitost identifikace předmětů a toho, co představují. Například slovo *aqua* může být přeloženo jako „voda“ a nějakou notu můžeme přečíst jako „gis“. Ale přeložit *Dona Quijota* nebo zahrát Chopinovu *Baladu* je složitější a vyžaduje to mnohem komplexnější dovednosti. I když víme, že v náboženství obraz lotosu obvykle představuje čistotu, vytvořit rámec pro interpretaci náboženství jako celého systému chování a symboliky je nesmírně těžký úkol.

Každá kultura nebo oblast hromadné interpretace vytvořila vlastní systém znaků – jejich významů – a postupů pro jejich čtení. Záleží například na společenské konvenci, jestli budeme nemoc interpretovat díky „důkazům“ o čarodějnictví nebo o bakteriální infekci. V tradiční společnosti, kde je věštění považováno za samozřejmost, mohou lidé číst kresbu na ovčích játrech, protože podle nich přesně odpovídá určitému osudu nebo poselství bohů. Školy biblické interpretace poskytují studentům specifické návody k tomu jak rozumět slovům Bible. Tato kritéria jsou v souladu s jejich tradičními dogmaty. Stejně jako se katolíci, protestanti a židé učí číst Bibli způsobem odpovídajícím jejich víře, tak se Freudovi a Jungovi stoupenci učí vlastním způsobem vykládat sny.

Důkazy tedy zcela závisí na obecných modelech, které je definují, a význam náboženství bude určován školou myšlení, kterou interpret představuje.

Příčiny versus významy

Někdy bývá interpretace spojována s kauzální explancí charakterizující přírodní a společenské vědy; většinou však označuje výklad významu ve vědách humanitních. Jedná se o dva odlišné úkoly. Proto někteří jako *explancí* označují postupy přírodních a společenských věd, zatímco termín *interpretace* vyhrazují humanitním oborům.

První přístup si často klade za cíl zjistit, co zapříčiňuje nějaký jev – odhalit jeho původ nebo okolnosti, které předcházely jeho vzniku. V povaze vědy je klást otázku *proč* – proč mají dráhy planet elipsovité tvar, proč

se tento most zřítíl, a jiný ne. Stejně tak existují interpretační školy, které hledají počátek náboženství v některých pocitech, společenských podmínkách, kulturních potřebách, pověrách apod. Následně pak ukazují, že právě to jsou hlavní složky vytvářející náboženství.

Avšak vzhledem k tomu, že kauzální explanace je podstatou přírodních a společenských věd, při výkladu náboženství má svá omezení. Ty jeho aspekty, které mohou být objektivně vysvětleny na základě verifikovatelných příčin a podmínek, bývají nejméně zajímavé (a nejméně náboženské) s ohledem na předmět studia. Provedení Beethovenova smyčcového kvarteta je na určité úrovni „způsobeno“ třením smyčců z koňských žíní o struny vyrobené z ovčích střívek nebo z kovu. Katedrálu „tvoří“ hromada kamenná a cihel. Činnost neuronů je příčinou každého činu člověka. Veškerý náboženský život je ovlivněn sociálním kontextem. Jsou toto vyčerpávající vysvětlení kvarteta, katedrály, lásky a náboženské zkušenosti, nebo jen objasnění výchozích podmínek těchto jevů? I když tato vysvětlení mohou za jistých okolností dávat smysl, jistě se liší od interpretačního přístupu, který se snaží ukázat, co znamenají náboženské objekty *pro člověka* nebo dokonce jaký je jejich náboženský význam.

Proces objasňování významů předmětu bádání je protipólem k jeho vysvětlování prostřednictvím příčin jeho vzniku. Neptáme se zde, odkud náboženský výraz vychází, ale co symbolizuje. Historicky byl termín *interpretace* v náboženství používán ve smyslu exegese (doslova „uvedení“ nebo „vývod“) biblických textů.¹² Co znamená had v rajske zahradě? Co značí strom života? Jaký je význam Kristova vtělení? I tehdy, když nás zajímá počasí a zeptáme se: „Co znamenají ty mraky na obloze?“ chceme znát nejenom jejich příčiny, ale také co znamenají. Stejně je to i s „významem“ náboženských symbolů nebo textů, a rovněž v případě, že zaslechne nějakou záhadnou poznámku. Většina přístupů, kterými se budeme zabývat, jsou vlastně systémy, které ukazují, že náboženské výrazy popisují určitý řád skutečnosti, jenž se liší od toho, co je vidět na povrchu.

V běžné řeči jsou slova *explanace* a *interpretace* často používána jako synonyma. V kontextu vědy však bývá explanace považována za výsledek založený na ověřitelné empirické analýze, přičemž se v poslední době hojně diskutuje o tom, zda je vůbec možné vytvářet přesné analytické teorie aplikovatelné při studiu náboženství.¹³

12 Užitečný přehled biblické interpretace nabízí Robert M. Grant – David Tracy, *A Short History of Interpretation of the Bible*, Philadelphia: Fortress Press 1984. [V českém překladu viz např. Manfred Oeming, *Úvod do biblické hermeneutiky: Cesty k pochopení textu*, přel. Filip Čapek, Praha: Vyšehrad 2001.]

13 K užité perspektivě kognitivní vědy viz např. Pascal Boyer, *Religion Explained*, New York: Basic Books 2001; E. Thomas Lawson – Robert N. McCauley, *Rethinking Religion:*

Význam – pro koho?

Debata o „významu“ náboženství často nedokáže dát na tuto stále důležitější otázku jasnou odpověď. Vždy se totiž jedná o význam *pro někoho*. Neexistuje žádný obecný význam ani žádný v předmětech obsažený význam. Nejde o nějakou nehmotnou substanci visící ve vzduchu nebo o nedílnou součást světa. Význam je to, co nějaký předmět znamená pro určitou kulturu nebo pro jedince.

Když zkoumáme náboženství, zajímá nás, co znamená pro své přívržence, nebo jaký má význam v rámci naší vlastní teorie?

V některých pojetích náboženství se stal koncept *rozumění* dokonce natolik důležitým, že je těžké interpretaci a rozumění odlišit.¹⁴ Kolem otázky, co to znamená skutečně rozumět něčemu náboženskému, se vynořuje spousta zajímavých problémů. Objevuje se dokonce názor, že k tomu, aby člověk mohl náboženství porozumět, musí být sám náboženský. Jak napsal jeden badatel, pokud někdo rozumí mystice, je sám mystikem.

Mnohé teorie náboženství ale samy sebe považují za alternativu k tomu, jak se na sebe dívá náboženství, a zajímají se jen o to, co náboženství znamená v rámci jejich vlastního explanačního systému. Předmět studia – náboženství – je přenesen do vlastní významové oblasti tvořené jednotlivými teoriemi, a čím je pro jeho stoupence, není podstatné.

Důkazy a imaginace

Jedním extrémem je interpretace významu opírající se o konvenční způsob dokazování. Existují vodítka, podle nichž je třeba postupovat, a chybné výklady, jichž je třeba se vyvarovat. Obvyklých pravidel dokazování se

Connecting Cognition and Culture, Cambridge: Cambridge University Press 1996; Jensine Andresen (ed.), *Religion in Mind: Cognitive Perspectives on Religious Belief, Ritual, and Experience*, Cambridge: Cambridge University Press 2001; Stewart Guthrie, *Faces in the Clouds: A New Theory of Religion*, New York: Oxford University Press 1995. Působivou analýzu toho, jak lze náboženské chování chápat v kontextu evoluční biologie, předkládá Walter Burkert, *Creation of the Sacred: Tracks of Biology in Early Religions*, Cambridge: Harvard University Press 1996. K historickým teoriím, které se snažily náboženství vysvětlit naturalisticky, srov. J. Samuel Preus, *Explaining Religion: Criticism and Theory from Bodin to Freud*, New Haven: Yale University Press 1987.

- 14 Z klasických prací o spojení interpretace a rozumění viz Gerardus van der Leeuw, *Religion in Essence and Manifestation*, přel. J. E. Turner, New York: Harper and Row 1963, zejm. kap. 107-109 [německý originál: *Phänomenologie der Religion*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1933; v českém překladu je dostupná část nazvaná „Epilomena“ (kapitoly 109-110) in: Břetislav Horyna – Helena Pavlincová, *Dějiny religionistiky: Antologie*, Olomouc: Nakladatelství Olomouc 2001, 264-271].

držíme, když chceme zjistit, kdo rozbil sklenici, stejně jako detektiv, když přemýšlí o okolnostech zločinu, nebo rentgenolog, když prohlíží snímek, aby zjistil nebo vyloučil příznaky choroby, či archeolog, který určuje, z jakého historického období pochází nálezy.

Opačným extrémem jsou druhy kreativní interpretace, kdy je význam studovaného objektu imaginativně přeznačen interpretem, aniž přihlíží k protichůdným důkazům. Každý může interpretovat vodu jako symbol podle vlastního přání, bez ohledu na to, jak je jeho vysvětlení podivné nebo k čemu slouží. Jákýkoli předmět může být viděn tisíci a jedním způsobem a stejnou událost budou očití svědkové popisovat zcela rozdílně. Interpret spojuje předměty s významy, aby je viděl prostřednictvím svých vlastních asociací. Pokud tyto významy nejsou spojeny s interpretační komunitou, která stanovila závazné způsoby čtení předmětů, můžeme tento postup nazvat *imaginativní* interpretací. Je to kategorie, která zahrnuje jak tvůrčího génia, tak paranoidního schizofrenika. Příkladem imaginativní interpretace je karikatura. Přestože je nadsázkou, může obsahovat brilantní postřehy. Je však nepochybně interpretací a nikoho by nenapadlo se ptát, jestli to, co zobrazuje, může empiricky dokázat. To, jak herec ztvárnil svou roli nebo houslista zahraje skladbu, jsou také příklady imaginativní, performativní interpretace. V interpretaci se tak uplatňují jak vědecké, tak umělecké modely.

Interpretace jako forma chování

Interpretace náboženství nejsou jen čistě intelektuální záležitostí, ale jsou také druhem sociálního chování, motivovaným sociálním činem. Pro interpretaci je typické, že stejně jako jazyk obecně obsahuje i jistou „politiku“ v míře, jež je podmíněna výbojnou nebo obrannou rolí, kterou interpretační postoj jedince hraje ve společnosti. Interpretaci můžeme využít k tomu, abychom zaútočili, vyvolali hádku, uvedli věci na pravou míru nebo něco odmítli. Interpretace může být smířlivá, nebo provokativní, diplomatická, nebo troufalá, vítězoslavně povznášející, nebo pohrdavě cynická. Pomáhá udržovat zavedená stanoviska, nebo je ničící, často jako protikladná interpretace k té, jež se jeví jako nebezpečná, povrchní nebo rozpačitá. Někdy vyrazí do ulic, jindy je skromná a podceňuje se. Ve jménu interpretace (jsme okupanti nebo osvoboditelé?) jsou vedeny války, vylučování lidí ze společnosti, mučení a popravy, jsou hubeny národy a mařeny životy. Všichni znají zápas o interpretační nadvládu mezi evolucionismem a kreacionismem, marxismem a kapitalismem, katolicismem a protestantismem.

Každé z interpretací náboženství se tedy musíme ptát, čeho chce dosáhnout, a musíme ji zařadit do kontextu, v jehož rámci je srozumitelná a jehož metody používá.

Přehled

Následující kapitoly se snaží stručně představit některé hlavní způsoby interpretace náboženského života a ukázat, jak jimi dané rámce odkrývají rozdílné aspekty předmětu studia. Nesnažil jsem se poskytnout ucelený souhrn moderních teorií náboženství, reprezentativním výběrem jsem chtěl ukázat jejich rozmanitost.

Začneme s hlavními kritickými pohledy na náboženství, protože ty představují problém interpretace v dramatické podobě (2. kapitola). Například podle Marxe a Freuda je náboženství čistě lidským výtvořem, iluzí, a jeho pravá sociální funkce je úplně jiná, než si věřící myslí.

Potom se budeme zabývat třemi hlavními kontexty, do nichž je náboženství typicky „překládáno“ těmi, kdo v něm se vši vážností vidí předmět moderní analýzy. První je rámec sociální antropologie, podle které je náboženství výrazem různých sociokulturních hodnot (3. kapitola). Druhý je rámec hlubinné psychologie, podle níž jsou náboženské symboly odrazem života a vývoje duše (4. kapitola). Třetí rámec je komparativně religionistický. Spatřuje v jednotlivých náboženských fenoménech vyjádření náboženských vzorců a typů, jež přesahují hranice jednotlivých kultur (5. kapitola). Každý z těchto rámců si vytvořil vlastní slovník pro popis náboženství a každý má vlastní sílu a použitelnost.

Náboženství samozřejmě interpretují také jeho přívrženci (6. kapitola). Podíváme se na to, jak různé náboženské filozofie – ať už v užším nebo širším, univerzalistickém smyslu – vysvětlují rozmanitost náboženství a jaké vlastní distinkce vytvářejí mezi rovinami náboženského rozumu. Jelikož pohledy na náboženství zevnitř tvoří také součást fenoménu interpretace, jsou zde zahrnuty spolu s teoriemi jeho kritiků a badatelů z oblasti společenských věd, aniž by některé z nich byly více či méně upřednostňovány.

Poslední kapitoly (7. a 8.) představují způsoby jak porozumět rozmanitosti interpretací. Ukazují totiž jejich nevyhnutelně kontextuální povahu. Obhajují schopnost pluralitního vidění, které umožňuje vyrovnat se s rozdíly mezi různými přístupy k náboženství. Tím se vytváří pozitivní dynamické vědomí relativity, jež je založeno na nevyhnutelné souvislosti mezi postojem interpreta a těmi stránkami náboženství, které se dostanou do jeho zorného úhlu.

2. Kritika náboženství jako výzva

To, co je v náboženství pojímáno jako bůh, považují jeho kritikové za iluzi. Co je chápáno jako svaté písmo, mají za lidský výtvor a v tradicích, které jsou podle náboženství božského původu, vidí systém útlaku a nadvlády. Co je v náboženství chápáno jako vysvobození, interpretují jeho kritikové jako falešnou jistotu.

Díky hlasům kritiků dostává otázka interpretace náboženství naléhavou a dramatickou podobu. Ukazují, jak pronikavou sílu má interpretační optika, když se to, co bylo po staletí považováno za věčnou pravdu, může během dne proměnit v záludnou fikci. Mrknutím interpretována se posvátné stává všedním, božská moc se mění v despotismus a z absolutního je relativní. Jeden svět zmizí a je nahrazen druhým. Bohové jsou odhaleni a pojetí světa se naprosto převrací.

Abychom pochopili, co vše je při interpretaci v sázce, začneme přehledem nevlivnějších kritických pohledů na náboženství.

Tím, že každá nová teorie je ve své podstatě protikladná stávajícímu pohledu, představuje výzvu hranicím, které dříve nebylo možno překročit. A v případě náboženství byly tyto hranice obzvláště nedotknutelné a v sázce bylo neobyčejně mnoho. Čistá Bibli jinak než předepsaným způsobem, bylo v době silné církevní autority, všim jiným než jednoduchou záležitostí. Ateisté a heretici filozofové nebyli považováni za pouhé zbloudilce, budili zděšení a odpor. Církevní instituce se často zuřivě bránily novým, převratným myšlenkám. Jako zbraně jim sloužily klatby, inkvizice, mučení a rozsudky smrti. Unitář Miguel Servet byl upálen na hranici v Kalvínově Ženevě za to, že v rozporu s trojičným dogmatem interpretoval Boha jako „Nevýslovné Jedno“. Tento trest, jeden z mnohých v krvavé historii protikladných interpretací náboženství, dokládá, že tradiční dogmatické výklady náboženství mají vysoce autoritativní a teritoriální povahu.

Koncem osmnáctého století začala evropská kultura přecházet k moderním sekularizovaným hodnotám. V důsledku hodnotového posunu ve prospěch vědeckých objevů a sociální tolerance se náboženské otázky řešily častěji na stránkách knih než na popravišti. Objevil se i nový druh nonkonformistů. Nešlo tu pouze o teology odklánějící se od závazné doktríny, nýbrž